

SLOVESA:

U sloves rozlišujeme tyto kategorie:

vid (d – nd)

slovesný rod (akt – pas)

jmenný rod (m. f. n. – jen u některých tvarů sloves)

osoba (1. 2. 3.)

čas (prézens – futurum – préteritum jako základ + další možnosti)

způsob (indikativ – imperativ – kondicionál /optativ v **S, H**, nepřímá výpověď v **B, M**)

1. osoba:

Mluvčí – implikuje rysy Komunikátor, Personičnost, Subjekt;

1pl často funguje v transponovaném užití – pluralis majestaticus; autorský plurál (v daném kontextu je schopen implikovat i adresáta, proto není nevhodný).

2. osoba:

Adresát – implikuje rysy Komunikátor, Personičnost, Subjekt;

někdy substituuje 1sg (např. **B** *Po-kāsno idva tolkova narod, če prosto njama kåde da legneš ili sedneš*)

2pl – kolektivní adresát nebo vykání;

2sg – může mít zobecněný význam (např. **Č** *S poctivostí nejdál dojdeš*; **SI** *Delaš kot konj vse leto, toča pa pobije v petih minutah*);

3. osoba:

Nekomunikátor – není vyloučen příznak Personičnost, Subjekt;

zvláštní užití – kontakt s malým dítětem, čili substituuje 2sg;

obecný charakter subjektu – konstrukce s podmětem člověk (**SI** *človek*, **H** *čovjek*, **S, M, B** *čovek*) (např. **SI** *Človek je iz njihovega pisanja dobil vtis*; **H** *Najgore je prvih pet godina, a onda se čovjek privikne*; **B** *Čovek može da poludee!*)

3. os. reflex. – Personičnost, implikuje rys Subjekt – tzv. nespecifikovaný personální subjekt (např. **S, H** *Ide se nizbrdo*; **SI** *Tod se hodi na Triglav*)

Systém časů

Zákl. ve všech slovan. jaz. je trojčlenný systém ve vztahu k okamžiku promluvy (préteritum – prézens – futurum).

Tomu odpovídá **SI, S, H, B a M** mají složitější systém minulých časů (vč. jednoduchých časů aoristu a imperfekta);

Všechny jazyky mají též antepreteritum (= pluskvamperfektum), což je vedlejší relativní čas v rovině minulé. V rovině budoucí mu odpovídá futurum II s významem předbudoucím, které nemá jen **SI**.

Základním protikladem je protiklad časů minulých proti neminulým.

Minulé časy – lokalizace děje/stavu před okamžikem promluvy;

„Neminulé“ časy – lokalizace děje/stavu v rovině nikoli minulé;

Nedokonavý prézens – okamžik promluvy;

Dokonavý prézens – lze zobecnit jen jako lokalizace děje/stavu v rovině nikoli minulé;

Dokonavé i nedokonavé futurum – lokalizace děje/stavu po okamžiku promluvy;

Dokonavý prézens ve významu futurálním – lokalizace děje/stavu po okamžiku promluvy;

kontextový význam časové následnosti děje vzhledem k nějakému časovému orientátoru.

1. Prézenní konjugace

Syntetický charakter, odlišnosti jsou v počtu konjugačních tříd v závislosti na tematickém vokálu:

Celý jih – 3 typy s vokály /e/, /a/, /i/ (viz i Č): př. *bereš – pevaš – nosiš*.

1sg: **-m** (SI, H, S, M) nebo **(-a)-m/-a** (B)

2sg: **-š**, pouze u *být* je stará koncovka **-si** (S, H: *jesi/si*, SI, M, B: *si*)

1pl: **-m** (B), **-me** (B u sloves s *-m* v 1sg, M), **-mo** (SI, H, S)

2pl: **-te**, SI u starých atematických sloves i **-ste** (daste, veste)

3sg: **nulová** koncovka (SI, H, S, B, M – *dela, piše, čita, moli, vika*)

3pl: **vokalická** koncovka (SI, H, S – *delajo, pišu, čitaju*) nebo **-t** (B, M – *moljat, vikaat*)

Specifikum slovesa *být*:

S a H – tvary přízvukné (ortotonické) vers. nepřívukné (enklitické):

jesam, jesi, jest(e); jesmo, jeste, jesu x sam, si, je; smo, ste, su

Alternace prezenního základu u sloves s inf. kmenem na velární konsonant:

M – odstranění alternací (*pečam, pečeš, pečat; možam, možeš, možat*)

SI, H a S – odstranění alternace v 1sg (*pečem, pečeš; možem, možeš*), 3pl však *peko/peku, mogo/mogu*

B – alternace zachována (*peka, pečeš, pekat; moga, možeš, mogat*)

2. Futurum

Slovanský jih se výrazně liší od severu; nemá totiž tvarové rozdíly mezi dok. a nedok.

futurem (srov. **R** *budu pisat'/napišu* nebo **Č** *budu psát'/napišu* x **SI** *bom pisal/bom napisal*, **H** *pisat' ću/napisat' ću* nebo **B** *šte piša/šte napiša*).

Kromě **SI** se futurum tvoří spojením s modálním slovesem *chtít*, v záporu pak v některých případech *nemít*:

H, S: *ću, ćeš, će; ćemo, ćete, će / neću...* + inf.

B: *šte* (jde o neohebnou částici) / *njama da* + prez.

M: *k'e* (jde o neohebnou částici) / *nema da* + prez.

SI: *bom, boš, bo; bova, bosta, bosta; bomo, boste, bojo/bodo / ne bom...* + l-ové přič.

Dok. prezens má futurální význam jen ve vedlejší větě jako tzv. závislé futurum:

B *Toj šte si kupi knjigata, kojato si izbere*; **H** *Pogovorit ćemo o tome, kad dođeš*.

Futurum II (futurum exactum):

Tzv. závislý budoucí čas, který vystupuje ve vedlejších větách a vyjadřuje nejčastěji děj předcházející jinému ději v budoucnosti, někdy ale i děj souběžný nebo následný po nějakém ději v budoucnosti. Vyskytuje se jen v **H, S a B**.

Tvorba: l-ové přičestí +

- pomocné sloveso *být* ve futurálním tvaru *budem, budeš...* (**S, H**)

- pomocné sloveso *být* ve složeném futurálním tvaru *šte sám/báda, šte si/bádeš* (**B**)

Minulé futurum (futurum praeteriti):

B: bādešte vreme v minaloto

vyjadřuje, že mluvčí měl v minulosti v plánu něco vykonat, co by ale k momentu v minulosti realizované promluvy bylo vlastně v budoucnosti (**B** – *štjah da piša, šteše da pišeš... / njamaše da piša, njamaše da pišeš...*; **M** – *k'e odev, k'e odeše... / ne k'e odev, ne k'e odeše...*)

Minulé futurum neurčité (futurum exactum praeteriti):

B: bādešte neopredeleno vreme v minaloto

vyjadřuje děj ve vztahu k nějakému minulému ději budoucí, ale fakticky děj minulý (jen **B** – *štjah da sám hodil, šteše da si hodil...*)

3a. Opisné časy minulé

Préteritum (perfektum):

Hlavní, ale časově blíže nespecifikovaný děj minulý.

Tvorba: Slovanský jih užívá l-ového přičestí + pomocného slovesa *být*, **M** bez p.s. v 3sg/pl (jako **Č**); v **B** bez p.s. → referativní modus (způsob nepřímé výpovědi), čili rozlišuje význam.

S, H: Na otázku lze odpovědět pomocným slovesem (*Jesi li uspio? – Jesam.*)

Tvoření záporu: negativní částice se připojuje k pomocnému slovesu (*Ta nisem čital; To nisam čitao; Toa ne sum čel; Tova ne sâm čel*) x **Č** (*To jsem nečetl*)

Sg – rodové rozdíly (**0** – **a** – **o**); Pl – taktéž (**i** – **e** – **a**), s výjimkou **B** (jen **-i**) a **M** (jen **-e**).

Antepreteritum (pluskvamperfektum):

Vedlejší děj minulý, který předchází jinému ději; může znamenat i výsledek minulého děje vztaheného k minulosti. Na slovanském jihu živý jev, v **Č** se pocítuje jako archaický (*Učinil, jak byl slíbil*).

Tvorba: **Sl, H, S** – l-ové přičestí + perfektum slovesa *být* (**S, H** *On je bio radio*); **B, M** – l-ové přičestí + aorist slovesa *být* (**B, M** *Toj beše rabotil*)

3b. Prosté časy minulé

Přítomné v jazycích slovanského jihu, s výjimkou **Sl**. Živé však jen v **B** a **M**. V **S** a **H** se vyskytují v starším spisovném jazyce, v současnosti jen tam, kde mají oporu v nářečí, a to spíše mezi Srby a Černohorci. Imperfektum je však na ústupu i tam a pocítuje se jako knižní tvar.

Aorist:

B – minalo svršeno vreme, **M** – minato opredeleno svršeno vreme

Základní tvar vyjadřující děj předcházející okamžiku promluvy a vázaný na určité konkrétní momenty v minulosti. Tvoří se od sloves obou vidů, dominují však slovesa dokonavá, a od slovesného základu minulého. Tvarový synkretismus v 2 a 3sg:

B: *-h, 0, 0; -hme, -hte, -ha*
M: *-v, 0, 0; -vme, -vte, -(j)a*
S, H: *-h, 0, 0; -smo, -ste, -še*

Imperfektum:

B – minalo nesvršeno vreme, **M** – minato opredeljeno nesvršeno vreme
Vyjadřuje minulý děj souběžný s nějakým minulým orientačním momentem. Tvoří se téměř výhradně od sloves nedokonavých, od slovesného základu přítomného, koncovky jsou prakticky totožné s aoristem.

B: *-h, -še, -še; -hme, -hte, -ha*
M: *-v, -še, -še; -vme, -vte, -(j)a*
S, H: *-h, -še, -še; -smo, -ste, -hu*

Systém modů (způsobů) – protiklad indikativu, imperativu a kondicionálu.

1. Imperativ:

Tvar, který oznamuje, že děj je ze strany nositele mluvčím očekávaný.

Vlastní tvary imperativní jsou 2sg/pl, **SI** též 2du:

2sg: *0/-i/-j*

2pl: *-te* připojené k sg. tvaru (aglutinační tvoření); **B** a **M** (ale i **Č**) však mají specif. koncovku signalizující 2pl a navíc imp.: *-ete* (př. **H, S** *nosi – nosite* x **B** *nosi – nosete*)

1pl: *-mo* připojené k sg. tvaru (**SI, H, S**); **B, M** – *da* + **1pl ind.** (*da pišem; da odime*), **B, S, H** možné i opisné konstrukce s **daj** (*daj da večeramo! daj da otidem!*) nebo s vybízecí částicí **hajde!** (**M ajde!**) (*hajde da večeramo/večerjame!*)

3sg/pl: nepřímá výzva

- spojení výzvové částice **SI naj, H, S, B, M neka, da, neka da** (**Č necht', at'**) /← původně ze slovesa *nechat/* s **3 os. ind. prez.**

- záporný imperativ: obecně nedok. tvary více než dok. (*házej! x neházej!; hod! x neházej!*)

- jsl. jaz. – spíše opisná podoba: **B nedej/te/ da** + **ind.**, **M, S, H nemoj/te/ da** + **ind.**, **S, H nemoj/te/** + **inf.**

2. Kondicionál:

Tvar, který vyjadřuje děj možný nebo něčím podmíněný. Analytický kondicionál se tvoří z aoristových tvarů pomocného slovesa **být** a **l-ového přičestí**. Tento kondicionál je ve vedlejších větách na jsl. prostoru upozaděn ve prospěch modálně nepříznačového indikativu, zvláště ve spojení s *da*.

V **M** a **SI** má pomocné sloveso *být* podobu neohebné částice **bi**;

H, S, B – ohebné tvary, ale synkretismus 2. a 3. os. sg

(**S, H bih, bi, bi; bismo, biste, bi; B bih, bi, bi; bihme, bihte, biha**)

B a **M** nerozlišují kond. přítomný a minulý, kdežto:

S, H: *čitao bih* x *bio bih čitao* (okrajové)

SI: *delal bi* x *delal bi bil*

Slovesná adjektiva činná (příčestí) a přechodníky

	prézentní part.	préteritální part.	prézentní přech.	préteritální přech.
SI	<i>delajoč</i>	<i>delavši</i> (kniž.)	<i>delajoč/gledaje</i>	<i>delavši/gledavši</i>
H, S	x	x	<i>gledajući</i>	<i>gledavši</i>
M	x	x	<i>vikajk'i</i>	x
B	<i>nosešt</i>	x	<i>nosejki</i>	x
(Č)	<i>dělající</i>	<i>udělavši</i> (kniž.)	<i>nes-a/-ouc/-ouce</i> (kniž.)	<i>přines-0/-ši/-še</i> (kniž.)

Infinitiv a supinum

Infinitiv není v **B** a **M**, v **S** a v menší míře i v **H** je v některých konstrukcích nahrazován indikativním tvarem. Jen **SI** má jako jediný slov. jaz. opozici inf. x sup. Inf. má vokalické zakončení **-ti** (v **Č** tomu bylo též, ale ve 2. pol. 20. století došlo ke změně na **-t**). **SI** má opozici **-ti** (inf.) x **-t** (sup.). V **B** tzv. zkrácený tvar infinitivu (inf. základ), především v záporném imperativu typu *nedej pisa*.

PŘÍSLOVCE (ADVERBIA; H, S, M PRILOZI; B NAREČIJA)

Neohebný plnovýznamový slovní druh označující především **místní** (*tam, tady, daleko, dole, vzadu* aj.), **časové** (*zítra, pozdě, dnes, večer, teď* aj.), **způsobové** (vč. **množství a míry**: *vesele, česky, mlčky, dobře* aj.; *hodně, málo, úplně, vůbec* aj.) a **příčinné** (*náhodou, hlady, smíchy, navzdory, schválně* aj.) **okolnosti**, za nichž se realizuje obsah slovesa, platí obsah adjektiva nebo jiného adverbia.

Formální hledisko: příslovce původní (nemotivovaná) x nepůvodní (motivovaná)

Př.: **S** *često, juče, rano, pre x noču, danas, leti, dobro, malo, zanimljivo*

Adverbia vzniklá z *kvalifikačních adjektiv* je možno stupňovat, to však není vyjadřování kvalit gramatických, nýbrž lexikálně-sémantických:

Č *dobře – lépe – nejlépe* **H, S** *dobro – bolje – najbolje* **B** *dobre – po-dobre – naj-dobre*

Některá příslovce se vnímají spíše jako částice. Jsou to taková příslovce, na něž se nelze zeptat běžnými otázkami typu *kde? kam? proč? kolik? jak?* – *več, bar, baš, čak, evo, eno, gotovo* apod. Některá patří mezi tzv. **větná adverbia** = komentují obsah celé věty, tj. mají funkci **modifikátorů** – *bohužel; istina, srečom, međutim* apod.

ČÁSTICE (PARTIKULE; H ČESTICE/RIJEČCE; S REČCE; M ČESTIČKI; B ČASTICI)

Neohebný neplnovýznamový slovní druh. Jinak řečeno jde o taková synsémantika, která nemají spojkový nebo předložkový charakter.

Na základě jejich funkce a formálních vlastností lze rozlišovat částice **modální** (*asi, snad, možná* aj.), **intenzifikační** (*velmi, hodně, zcela* aj. – viz též měrová adverbia), **vytýkací** (*jenom, rovněž, jedině, také* aj.), **modifikační** (primárně přísluší jiným slovním druhům: *ale, tedy/teda, hezky, prostě* aj.)*, **odpověďové** (*ano, jo, ne; da, ne, jest/e/; njama* aj.), **negační** (*ne/nikoli*) a **přací/optativní** (*kěž; neka*).

Př.: *Ty jsi ale trouba! To je teda nadělení! A ted' to hezky vyklop! Prostě to udělej!*

PŘEDLOŽKY (PREPOZICE; H PRIJEDLOZI; S, M, B PREDLOZI)

Neohebný neplnovýznamový slovní druh, vyjadřuje především povahu vztahu jména ke slovesu nebo k jinému jménu ve větě. Podle spojitelnosti dělíme předložky na **genitivní, dativní, akuzativní, lokálové a instrumentálové**. Některé jsou spojitelné s více pády (**H** *na, u, pred* aj.).

Z hlediska původu se předložky dělí na **původní** (pravé) a **nepůvodní** (nepravé):
H, S *pod, pri, od, na, do, iz* aj. x *kraj, niz, posle, zbog, među* aj.

Z **formálního hlediska** se dělí na prosté (jednoduché) a složené:
H, S *pod, od, niz, posle* x *uzduž, iznad, ispod* aj.

Významy předložek:

Prostorové (*oko, ispred*), **časové** (*prije, sredinom*), **vztahové** (*u vezi s, s obzirom na*), **příčinné** (*zbog, od*) aj.

SPOJKY (KONJUNKCE; H, S VEZNICI; M SVRZNICI; B ŠAJUZI)

Neohebný neplnovýznamový slovní druh sloužící ke spojování vět, částí vět nebo slov.

Forma je jednoslovná (*a*), opakovaná (*nebo, nebo*), dvojitá (*bud' – nebo; ili – ili*) nebo víceslovná (*ne tak – jako spíše*)

Spojky s ohledem vztah mezi spojovanými členy dělíme na **souřadící** (parataktické) a **podřadící** (hypotaktické). Další členění viz syntax.

CITOSLOVCE (INTERJEKCE; H UZVICI/USKLICI; S UZVICI; M IZVICI; B MEŽDUMETIJA)

Neohebný slovní druh se zvláštními typy významů, v komunikaci jsou citoslovce plně sdělná a formálně samostatná. Z hlediska výstavby textu plní především funkce emocionální a sociální (kontaktné). Vyjadřují se jimi nálady, pocity, city, dojmy, výzvy nebo se napodobují zvuky okolního světa.

1. citoslovce **pocitová** (*sláva! ach jo! proboha!* aj.)
2. citoslovce **zvukomalebná/onomatopoická** (*bác cink bé prásk* aj.)
3. citoslovce **obecně kontaktné a vybízeční** (*člověče lidičky pánové hele marš vid'* aj.)

Č *plác, žbluňk* **H** *pljus, buć* **B** *pljas, pljak*
Č *haf!* **H** *vau!* **B** *bau!*